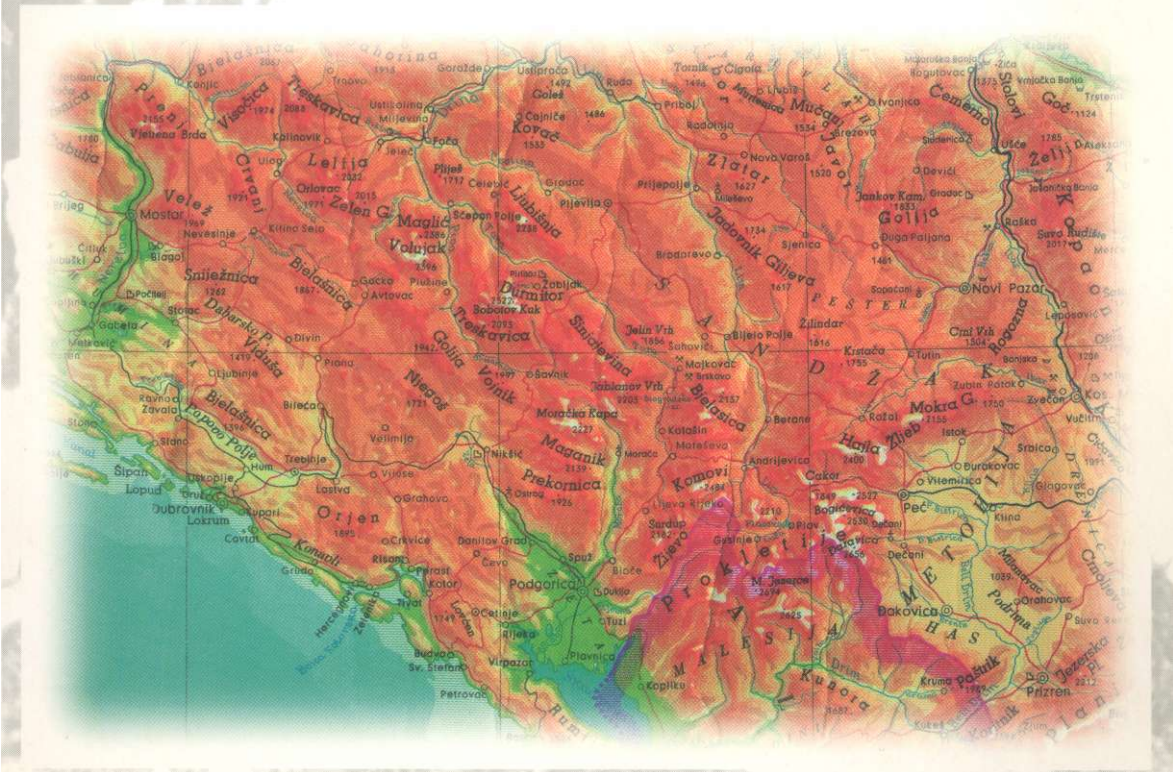

Митар Ђуришић

ПРИМОРСКА ОПЕРАТИВНА ГРУПА

Издавачи

Војноисторијски институт
Београд
Бирчанинова 5

Историјски институт Црне Горе
Подгорица

За издаваче

Др Славко Вукчевић
Др Бранислав Ковачевић

Рецензенти

Др Славко Вукчевић, пуковник
Мр Секула Јоксимовић, пуковник

Лектор

Зоран Ковачевић

Штампа

Чигоја штампа

Тираж

300 примјерака

САДРЖАЈ

УВОД	5
----------------	---

I дио

ФОРМИРАЊЕ ПРИМОРСКЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ И ЊЕНЕ БОРБЕ ДО КРАЈА ДУРМИТОРСКЕ ОПЕРАЦИЈЕ

ФОРМИРАЊЕ ГРУПЕ И ЊЕНЕ ПРВЕ БОРБЕ	19
Формирање и састав групе	19
Пребацивање 6. црногорске бригаде у рејон Никшића	24
Напад на Грахово	25
Пребацивање 2. далматинске бригаде у рејон Никшића	28
Нови напад на Грахово	32
Разбијање непријатељске групације у Катунској нахији	35
БОРБЕ ГРУПЕ У МАРТУ И АПРИЛУ 1944. ГОДИНЕ	45
Борбе око Никшића и Даниловграда	45
Борбе 2. далматинске бригаде око Грахова	55
Борбе на комуникацијама Подгорица - Никшић и Подгорица - Цетиње	66
Напад на гарнизоне у долини Зете	*74
Борбе Групе у вријеме мојковачке операције, априла 1944. године	78
Борбе 6. црногорске бригаде у Катунској нахији	84
БОРБЕ ГРУПЕ У ПЕРИОДУ МАЈ-АВГУСТ 1944. ГОДИНЕ	91
Ситуација у Црној Гори пред почетак ових борби	91
Борбе током маја и јуна на подручју Никшић, Вилуси, Билећа	95
Борбе Гоупе у вријеме андријевичке и дурмиторске операције	102
Борбе 2. далматинске бригаде	104
Борбе 6. црногорске бригаде	111

II дио

БОРБЕ ПРИМОРСКЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ И НЕКИХ СУСЈЕДНИХ КРАЈЕВА

СИТУАЦИЈА НА ФРОНТОВИМА И ФОРМИРАЊЕ НОВИХ БРИГАДА	123
Продор дјелова приморске оперативне групе у Љешанску нахију и у област Поповог поља	136

Ослобађање Никшића	141
Офанзивна дејства на црногорско-херцеговачком подручју и у приморју_____	143
Ослобађање Билеће, Требиња и Дубровника	145
Ослобађање Грахова	156
Ослобађање Херцег Новог	161
БОРБЕ У СТАРОЈ ЦРНОЈ ГОРИ	165
Ослобађање Црмнице	165
Ослобађање Цетиња	172
Даље борбе око Даниловграда	179
Ослобађање Леденица, Боке Которске и црногорског приморја	183
СПРЕЧАВАЊЕ ПРОДОРА ЊЕМАЧКОГ 21. БРДСКОГ АРМИЈСКОГ КОРПУСА НА ПРАВЦУ ДАНИЛОВГРАД-НИКШИЋ И БОРБЕ ЗА КОНАЧНО ОСЛОБОЂЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ	199
Њемачко-четнички планови и снаге	199
Одбрана правца Даниловград-Никшић)	206
ОСЛОБАЂАЊЕ ДАНИЛОВГРАДА, СПУЖА И ПОДГОРИЦЕ	227
Борбе на правцу Подгорица-Колашин-Бијело Поље	233
БОРБЕ ОКО ГОРАЖДА И РАСФОРМИРАЊЕ ПРИМОРСКЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ	245
ОБУКА ЛЈУДСТВА, СНАБДИЈЕВАЊЕ И САНИТЕТСКО ЗБРИЊАВАЊЕ	251
ЗАКЉУЧАК	257
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА_____	259
НОБЈАВЉЕНА ГРАЂА	259
ОБЈАВЉЕНА ГРАЂА	259
СТУДИЈЕ:	259
ЗБОРНИЦИ СЈЕЋАЊА:	260
ЧЛАНЦИ	260

УВОД

Послије великих побједа у биткама код Стаљинграда и Курска, у незадрживим офанзивама, Црвена армија је 1943. године, помјерила фронт њемачких снага на запад за 500 до 1300 километара. Ослободила је двије трећине совјетске окупираних територије и разбила око 230 осовинских дивизија. Резултати тих офанзива били су грандиозни: погинуло је, рањено или разробљено 2,300.000 непријатељских војника, уништено или заплијењено преко 25.000 тенкова, 14.000 авиона и 40.000 артиљеријских оруђа.

Завођењем тоталне мобилизације, Њемци су ипак надокнадили своје губитке и чак формирали неке нове јединице. Крајем 1943. године имали су 9,000.000 војника, тј. достигли су бројно најјачу армију током рата. Али, због недовољне обучености новог људства, ослабљеног морала усљед тешких поразата и великих губитака у претходним операцијама, борбена вриједност ових снага била је осјетно умањена.

Англоамеричке снаге, су те године такође разбиле њемачко-италијанске трупе у Африци и протјерали их са овог континента. А заузимањем Сицилије и искрцавањем у јужној Италији, убрзале су избацивање њемачке прве савезнице из ратног строја. Иако су на истоку претрпјели тешке поразе, Њемци су морали да прегрупишу и развлаче своје снаге да би предуприједили теже посљедице слома фашистичке Италије. У Италију су упутили 21, а на Балкану су имали 30 дивизија. Само у Југославији је било 19 њемачких и бугарских дивизија у јачини од 400.000 војника и око 250.000 квислиншких и колаборационистичких војника. А због бојазни од инвазије савезника у Француској су истовремено имали 43 дивизије. Сем тога, разним тајним каналима покушали су да приволе Британце и Американце на сепаратан мир, како би створили нови антисовјетски блок. Међутим, конференција у Техерану је та њихова очекивања сасвим покопала. Антихитлеровска коалиција је, у жељу великих савезничких побједа, у првом реду совјетских, у ствари још више учвршћена.

Те године, нарочито послје капитулације Италије, народноослободилачки покрет Југославије доживио је снажан успон. Ослобођењем знатног дијела јадранског приобаља и острва бројно ојачана Народнаослободилачка војска Југославије (НОВЈ) Њемцима је изгледала веома опасна, због могућег искрцавања англоамеричких трупа на Балкан. Њемци су, наиме, страховали да би искрцавањем на источним обалама Јадрана, у наслону на НОВЈ, савезници озбиљно запријетили продором ка Румунији и спајањем са Црвеном армијом, што би Њемачку угрозило не само војнички (отварањем нових фронтата), већ и политички (вјероватним преласком на страну савезника Румуније и Бугарске а, можда, и неутралне Труске) и економски (због извјесности да се изгубе румунска нафта, и српски боксит, бакар и хром).

Њемачка Врховна команда је признала да од лјета 1943. године нема могућности да против ослободилачких снага Југославије предузима офанзивне операције, сем у локалним размјерама. Својом снагом и ратним успјесима народ-

ноослободилачка војска Југославије се наметнула као ратујућа снага, коју ни Њемци већ нијесу могли третирати као банде. Пошто сами нијесу били у стању да се обрачунају с њом, настојали су да мобилишу што јаче квислиншке и колаборационистичке снаге на антикомунистичкој основи, ради успјешног војничког дјеловања против партизана и сузбијања њиховог политичког утицаја у земљи.

Па ипак, све су то сматрали недовољним да би отклонили потенцијалну опасност од погоршања ситуације на „југоисточном простору“, гдје се са НОВЈ све више рачунало као са једном већ искрцаном савезничком армијом. Њемачку Врховну команду је посебно забрињавало то што су се у Црној Гори, Санџаку и источној Босни налазиле јаче партизанске јединице које би продором у Србију и заједно са снагама које тамо *сећ* постоје, могле да угрозе важне комуникацијске везе Њемачке са југом Балкана, Бугарском и Турском. Због свега тога њемачка Врховна команда је одлучила да зими 1943/44. године предузме неколико операција како би разбила главне снаге НОВЈ, грчке и албанске партизане и тако олакшала положај својих снага на Балкану прије евентуалног савезничког искрцавања. Зиму је сматрала најпогоднијом због тога што није рачунала на активнија дејства савезника у то вријеме. То би јој, с друге стране, омогућавало да у планираним операцијама ангажује и дио снага из јадранског приморја, које су те јесени тамо повратиле неке значајне позиције.

Тако је штабу њемачке 2. оклопне армије повјерен задатак да предузме офанзиву против главних снага НОВЈ у централном дијелу Југославије, између јадранске обале, Купе, Саве, Дрине и Лима. Као ојачање ова армија је добила 1. брдску дивизију из Грчке, 371. пјешадијску дивизију из Италије и 392. легионарску дивизију из Аустрије.

Њемци нијесу имали илузија да би таквим снагама могли одсудно тући НОВЈ. Поставили су себи скромнији циљ: користећи зиму, као неповољније вријеме за слабо опремљене партизанске јединице, у неколико офанзивних подухвата, одвојених по времену и простору, разбићи најјаче групације НОВЈ, одбацити их од комуникација и тако обезбиједити саобраћај, олакшати одбрану јадранске обале и истовремено, спријечити продор партизанских снага у Србију.

Почетком јануара 1944. године, када су ове операције биле у пуном замаху, командант Југоистока генерал фон Вајкс Максимилијан (von Weichs Maximilian) издао је потчињеним командантима специјалну заповијест о организовању одбране у случају отварања савезничког другог фронта на подручју Југоистока, то јест на Балкану. Предвиђене су могуће инвазије: из Егеја на Тракију, из јужног Јадрана на Албанију или са Јадрана на далматинску обалу, односно сјеверни Јадран, али нијесу искључиване ни могућности да се инвазија врши истовремено на по два од ова три подручја. За сваки појединачни случај, односно њихову комбинацију, прецизирано је којим би снагама требало интервенисати, како их транспортовати, и како њима командовати, затим начин обезбјеђења комуникација и читав низ других припремних мјера, како би се предуприједило свако изненађење. Фон Вајкс је у ствари полазио од претпоставке да је „упадљиво јак нагласак непријатељских припрема за образовање другог фронта на

¹⁹ Западу... оставио утисак да главни удар на европску тврђаву можда ипак треба извести на другом мјесту",¹ дакле на Балкану.

Као најосјетљивија подручја по њемачке снаге у Југославији сматрани су сјеверни дио Црне Горе, Санџак и источна Босна, одакле се могло очекивати пребацивање партизанских снага у Србију. Због тога је, почетком децембра 1943, офанзиву² требало да предузме 5. СС брдски армијски корпус, главнином снага против 3. корпуса НОВЈ у рејону Соколац, Власеница, Сребреница, а 1. брдском дивизијом из рејона Сјенице и 7. СС дивизијом „Принц Еуген“ из Гацка и Невесиња са ојачањима, против 2. ударног корпуса и других јединица НОВЈ на подручју Санџака и југоисточне Босне. Ојачани 15. брдски армијски корпус у исто вријеме требало је да дејствује у Далмацији, Кордуну и Банији, а већ почетком 1944. године све расположиве снаге требало је да оперишу на подручју средње и западне Босне, сјеверне Далмације, Лике, Горског Котара и Хрватског приморја.

За Врховни штаб НОВ и ПОЈ, крајем 1943. године, продор у Србију представљао је главни задатак у плановима за непосредну будућност. То је био резултат процјене да је народноослободилачки покрет у средишњим и западним крајевима земље солидно учвршћен, а да се на истоку пружају још велике шансе за даље јачање покрета у цјелини. Снажењем покрета у источним крајевима земље, наиме, онемогућио би се непријатељу саобраћај моравско-вардарском долином и угрозиле економске позиције Рајха који је обилно користио рудна богатства Србије и Македоније. За политичко јачање покрета, пак, било је веома значајно разбијање четника Драже Михаиловића у Србији, јер су они још увијек представљали релативно јак ослонац политичких снага чији је циљ био рес-таурација монархистичког уређења Југославије.

Цијенећи да су офанзивне могућности окупатора ослабиле, Врховни штаб ни прве извјештаје о концентрацији јачих њемачких снага у западним дјеловима земље није оцијенио као наговјештај операција већих размјера. Тек кад су те операције у децембру узеле маха, оцијењен је њихов прави смисао, па је штабовима корпуса наређено да деконцентришу своје снаге, како не би дозволили непријатељу да их окружава, да развлаче непријатељске колоне, нападају њихове бокове и позадину, како би им наносили што више губитака, а рушењем комуникација и отежавањем непријатељевих покрета умањују ефекат његове офанзиве.

Овим офанзивним подухватима, посљедњим тако замашним ударом против НОВЈ, њемачке трупе су успјеле да чвршће посједну јадранску обалу, за извјесно вријеме умање притисак партизанских снага на комуникације које воде ка обали и одложе пребацивање јачих снага у Србију, али нијесу знатније умањиле активност и маневарску способност НОВЈ. Њемачки посланик у Хрватској је чак

1

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије (даље: Зборник докумената...) том XIV, књ. 4, бр. 14.

По њемачким документима „Кугелблиц“ (Kugelblitz), код нас називана шеста офанзива, за коју је у историографији одомаћен назив „зимске операције 1943-1944. године“.

извијестио своју владу, по завршетку тих операција да „народноослободилачка војска није ослабљена већ показује појачану активност.“³

У вријеме слома фашистичке Италије у Црној Гори се затекло око 1.500 партизана. Они су се активирали у борбама, али то нијесу биле снаге довољне да се озбиљније супротставе јаким њемачким јединицама, нити да пресудније утичу на држање талијанских дивизија које је капитулација земље затекла у Црној Гори. Због тога су њемачке трупе из Албаније и Херцеговине и са подручја Жабљака и Пљевања, са талијанским фашистима који су им се придружили из Црне Горе, успјели да разоружају главнину талијанских дивизија „Ферара“, „Емилија“ и „Марке“ у Црногорском приморју и Херцеговини, и дијелом и дивизију „Тауринензе“ и да посједну обалу Јадрана од Улциња до Дубровника. Долазак главнине 2. ударног корпуса осујетио је њихову намјеру да разоружају дивизију „Венеција“ у долини Лима, Таре и Зете. Од дјелова дивизије „Ферара“ и „Тауринензе“ који су се придружили партизанима, формиране су партизанске бигаде „Аоста“ и „Тауринензе“.

Партизанске снаге у Црној Гори су нешто више успјеха имале на сузбијању четника и њихове активности. А и сама најава доласка из источне Босне тек формираног 2. ударног корпуса представљала је огроман морални подстицај за све партизанске снаге у Црној Гори, првенствено за оне већ организоване. Корпус је тада имао свега око 3.500 војника, али прекаљених и веома искусних бораца. А одушевљење с којим је дочекан у Црној Гори гарантовало је прилив нових бораца, како за попуњу већ постојећих тако и за стварање нових партизанских бригада.

Други ударни корпус (командант генерал-мајор Пеко Дапчевић, политички комесар Митар Бакић и начелник штаба Рудолф Приморац) имао је у свом саставу: 2. пролетерску (2. пролетерску и 2. далматинску бригаду) и 3. ударну дивизију (4. пролетерску црногорску и 5. црногорску ударну бригаду). У 3. дивизији је тада у ствари било само пола 5. ударне бригаде. Друга половина јој се придружила по доласку штаба дивизије у Црну Гору. Овај штаб је истовремено узео под своју команду 10. херцеговачку бригаду која се од битке на Сутјесци налазила у Херцеговини. Штаб 2. пролетерске дивизије, по доласку у Санџак, такође је реорганизовао и узео је под команду 3. санџачку бригаду.

Директивом од 9. октобра Врховни штаб је прецизирао задатке корпуса: а) да рашчисти са четницима на свом подручју; б) разоружа Талијане или их приволи на заједничку борбу против Њемаца, под командом штаба корпуса; в) да врши мобилизацију новог људства и г) да ствара народноослободилачке одборе и учвршћује народну власт на својој територији.⁴

Овако ојачане дивизије 2. корпуса предузеле су снажне нападе на деморалисане снаге четника и муслиманске милиције које су, мјестимично, још увијек подржавали дјелови талијанске дивизије „Венеција“. Послије вишедневних

3

Владо Стругар, *Југославија 1941-1945*, друго издање, Београд, 1970, 230;
Група аутора Војноисторијског института: *Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945*, књига друга, друго допуњено издање, Београд, 1965, 7-70 (даље: *Ослободилачки рат*, II...);
Милутин Марковић, Никола Мраовић, Јован Вујошевић, *Други светски рат*, Београд, 1972, 157-194.

4

Радован Вукановић, *Други ударни корпус*, Београд, 1982, 30.

¹⁹ борби ослободиле су Вилусе, Грахово, Пљевља и Пријепоље, а у даљем дејству и Бијело Поље, Мојковац и Колашин. По избијању снага корпуса пред Беране штаб талијанске дивизије „Венеција“ одлучио је, после извјесног оклијевања, да своје снаге придружи партизанима, па су тако ослобођени Беране и Андријевица, а у Васојевићима је разбијено четничко упориште, које се више никад није обновило. Од свих талијанских снага које су пришле партизанима формирана је партизанска дивизија „Гарибалди“.

Њемци су покушали операцијом „балкански кланац“ да осујете ове успјехе 2. корпуса. Њихова 297. дивизија је 15. октобра предузела напад од Пећи ка Андријевици и Беранама, а 118. дивизија од Подгорице ка Колашину. Садејствовали су им талијански фашистички батаљони из Бара и Подгорице, фашистичка муслиманска милиција и остаци четничког источног фронта.⁵ Тако удружене непријатељске снаге успјеле су привремено да овладају Андријевицом, Беранама и Колашином, али нијесу озбиљније угрозиле ниједну јединицу 2. корпуса. Како се указала потреба да 118. дивизија судјелује у борбама против 8. корпуса у средњој Далмацији, већ 25. октобра су њемачке дивизије морале да напусте гарнизоне у долини Лима и Таре, па су крајем октобра и почетком новембра јединице 2. корпуса поново овладале привремено напуштеном слободном територијом. У Црногорском приморју и у старој Црној Гори, 118. ловачку дивизију смијенила је њемачка 181. дивизија.

У међувремену, од 15. до 19. октобра, 5. црногорска бригада је у Острогу уништила главно четничко руководство за Црну Гору, тј. штаб генерала Блажа Ђукановића и штаб његовог јужног фронта, с пуковником Бајом Станишићем на челу. Тако је четнички покрет у Црној Гори обезглављен и још више деморалисан. Пета бригада је затим очистила од преосталих четничких снага Горњу и Доњу Морачу, а почетком новембра Братоножиће и Куче и тако избила надомак Подгорице.

На учестале захтјеве штаба Ловћенског одреда које су подржали и неки, нарочито обавјештајни органи 2. корпуса и 3. дивизије, да се на територију старе Црне Горе упуте јаче партизанске снаге, по наређењу штаба корпуса, крајем новембра, образована је Ударна група од два батаљона 4. пролетерске и једног батаљона 5. бригаде, под командом мајора Ника Стругара, замјеника команданта и Воја Николића, политичког комесара 4. бригаде. Групи је стављено у задатак да Љешкопоље, Љешанску и Ријечку нахију очисти од четника и разбије четничко упориште у Црмници. Крајем новембра и почетком децембра Група је успјешно извршила овај задатак. Разбила је четнике у Љешанској и Ријечној нахији а затим и четнички „бастион“ у Црмници, у селу Брчелима гдје је непријатељу нанијела велике губитке. Ипак је одустала од даљих дејстава у Црмници, због прикупљања јачих дјелова њемачког 334. пука и помоћних дјелова 181. дивизије у Љуботињу, Прекорници и Вирпазару. Ударна група је наставила успјешна дејства у Катунској нахији. Иако није имала снага да трајније задржи ове територије и на њима

¹⁹ Црногорски четници су средином јула 1943. године организовани у два фронта: источни, под командом мајора Ђорђевића Лашића и јужни, под командом пуковника Баја Станишића.

учврсти органе НОП-а, Група је оставила снажан траг свуда гдје је дошла и значајно олакшала каснија дејства партизанских јединица у старој Црној Гори. С друге стране, она је везала њемачке, колаборационистичке и квислиншке снаге које због тога нијесу могле да интервенишу у правцу Санџака, у вријеме продора њемачке 1. брдске дивизије преко Пријепоља и Пљеваља.

Уопште узев, војнички и други успјеси 2. ударног корпуса били су тако велики, да ни поменути продор њемачке 1. брдске дивизије почетком децембра није могао да их озбиљније доведе у питање. Тај продор је, истина, изненадио нарочито 2. пролетерску дивизију и 2. пролетерска бригада и тек пристигла из Србије 1. шумадијска бригада у Пријепољу су претрпјеле озбиљне губитке. Али одбрана корпуса је убрзо консолидована на Тари и у долини Лима, сјеверно од Бијелог Поља, куда је 1. брдска дивизија упутила јача борбена обезбјеђења. Њен задатак у овом подручју је у ствари био само да створи безбједну полазну основицу за продужетак напада ка источној Босни. Тако је 2. корпус крајем године могао да настави свој основни задатак ширења и учвршћења слободне територије и јачања органа НОР-а на њој.

Овакви војнички успјеси, наиме, омогућили су да се организује доста широка мрежа органа народне власти, сеоски, градски, општински и срески народни одбори, послјије чега је 14. и 15. новембра у Колашину одржана оснивачка скупштина Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке.

Први конгрес народне омладине Црне Горе одржан је 25. и 26. новембра, у Колашину, а 5. и 6. децембра и конгрес Антифашистичког фронта жена, такође у Колашину. На свим тим скуповима манифестовано је јединство народа, нарочито младе генерације и спремност да се истраје у ослободилачкој борби. Показало се да терор окупатора и његових помагача и поред несумњивог погубног дејства и тешких посљедица које је оставио, није могао да уништити слободарски дух црногорског народа, нити углед комунистичке партије која је организовала и водила овај ослободилачки рат. А одлуке ових скупова носиле су снажан мобилизаторски дух и представљале подстрек за нова прегалаштва.

То се нарочито види из чињенице да је до почетка фебруара 1944. године у јединице 2. корпуса ступио велики број нових бораца, којима су попуњене постојеће старе бригаде и формиране нове. У Црној Гори формиране су 6. и 7. бригада, а почетком јануара 1944. почеле су припреме за формирање 8. бригаде. У Херцеговини су формиране 11. и 12. бригада, које су са 10. бригадом 22. новембра образовале 29. херцеговачку дивизију. У Пљевљима је 1. децембра 1943. године формирана 4. санџачка бригада. Ударна снага 2. корпуса тиме је знатно ојачана. Корпус је наиме, достигао јачину од 17.000 бораца (од чега 4.000 Талијана)⁶, што све показује да је он успјешно извршио задатак који му је Врховни штаб поставио упућујући га на овај терен.

6

У свом детаљном извјештају Врховном штабу, стр. пов. бр. 90 од 8. фебруара (Зборник докумената, III, 7, 49), политички комесар 2. корпуса наводи да то бројно стање износи око 20.000 бораца. Међутим, у посебној депеши о бројном стању и наоружању корпуса његов командант Пеко Дапчевић наводи бројку од 13.000 „наших“ и 4.000 Италијана (Исто, бр. 81). Вјероватно је до ове разлике дошло отуда што комесар корпуса урачунава и људство одреда са оперативног подручја корпуса.

Крајем септембра 1943. године њемачке окупационе снаге су на Цетињу успоставиле фелдкомандантуру, као врховну војну и цивилну власт у Црној Гори. На челу фелдкомандантуре био је генерал-мајор Кајпер (Keiper) који је, преузимајући ову дужност позвао становништво на помоћ и лојално држање. Главнину окупационих снага у почетку је чинила 118, а од новембра 181. дивизија. Ова последња је, при доласку (из Норвешке) у Црну Гору имала два пјешадијска и један артиљеријски пук, по један допунски, физиљерски и против-тенковски батаљон, јединице за везу и инжињеријске јединице, свега око 12.000 војника. Пјешадијски пукови су имали по три батаљона, али су јануара 1944. године преформирани у три пука са по два батаљона. Главнина дивизије (два пука са ојачањима) посјела је Црногорско приморје и обалски појас закључно са Дубровником, а трећи, 363. пук, задржан је у Подгорици и Никшићу, с једном четом у Даниловграду. Штаб дивизије налазио се у Котору.⁷ Њему су били потчињени талијански фашистички батаљони, црнокошуљаши, размјештени у Бару, Будви, Цетињу, Ријеци Црнојевића, Даниловграду и Никшићу, са укупно 130 официра и 2.468 подофицира и војника.⁸

Одмах по успостављању фелдкомандантуре Секуле Дрљевић је Њемцима понудио своје услуге, изразивши спремност да образује „самосталну“ црногорску државу, чија би војска с њима сарађивала.⁹ Њемци су одбили ову понуду. Нијесу жељели да сарађују с најистакнутијим и најкомпромитованијим представницима грађанских партија. Ослањајући се на другоразредне личности, првенствено четничке дисиденте, али и сепаратисте (и то не у првом реду на Крста Поповића) међу којима је требало да заузму најзначајније мјесто они који су већ сарађивали с њемачком обавјештајном службом, настојали су да око себе окупе што више људства спремног за борбу против партизана. Инсистирали су при том да се политички сукоби међусобно супротстављених антипартизанских група занемаре, руковођени савјетом опуномоћеника њемачког министарства иностраних послова у Београду Нојбахера (Neubacher Hermann), по коме није важно да ли ће Црна Гора бити бијела (прочетничка) или зелена, важно је само да не буде црвена. Тако је почетком новембра образована квислиншка влада, Народна управа, са Љубом Вуксановићем, представником „бијеле“ оријентације, као предсједником и Живком Анђелићем, представником сепаратиста, као потпредсједником. Вуксановић је држао и ресор унутрашњих послова, а из његове политичке групације у управи су били још Војислав Ненадић (за финансије) и Саво Радоњић (правосуђе), а од сепаратиста Богдан Ивановић (пошта, саобраћај и јавни радови) и Митар Поповић (за милицију). Народна управа, наравно, није имала никакве везе с црногорским народом, нити је било чиме управљала, већ је радила

⁷ Радован Вукановић, *Ратни пут треке дивизије*, Београд, 1977, 229; Нико Јовићевић, *Од пете офанзиве до слободе. Ворбе у Црној Гори од половине 1943. до краја 1944. године*, Београд, 1955, 205.

⁸ Зборник докумената, XII, 4, 28, команда њемачког 21. брдског армијског корпуса команди 2. оклопне армије, 1. марта 1944.

¹⁹ Др Радоје Пајовић, *Контрареволуција у Црној Гори, четнички и федералистички покрет 1941-1945*, Цетиње, 1977.

искључиво по упутствима окупационих власти и била најобичније оруђе у њиховим рукама.

Још у октобру, током припрема за формирање Народне управе, Кајпер је наредбом позвао све жандарме и друге грађане од 18 до 40 година да ступе у црногорску жандармерију и народну милицију. Предвиђао је да ће у жандармерији окупити око 7.500 а у милицији око 1.500 војника, који би представљали значајну помоћну снагу Њемцима у борби против партизанских јединица. Тако је формирано шест жандармеријских батаљона у срезovima које је контролисао окупатор: Бококторском, Барском, Цетињском, Подгоричком, Даниловградском и Никшићком. Од четника из ослобођених срезова, Шавничког и Колашинског, такође су формирана два батаљона (Шавнички и Колашински) стационирана у Никшићу. У ствари, људство свих ових батаљона је раније припадало четничким јединицама. Активни официри краљевске југословенске војске су истицали да су у жандармерију ступили са знањем и одобрењем Драже Михаиловића.¹⁰ Укупно бројно стање ових батаљона изгледа није било веће од 3.000 жандарма. Командант жандармерије био је артиљеријски мајор Перо Марушић.

Милиција је организовала три батаљона: по један у Будви, Црмници и Ријеци Црнојевића и један „мобилни“, звани Први цетињски батаљон. Повремено су, углавном од истог људства, формирани Други цетињски, Комбиновани, Резервни, Ђачки, али је укупно бројно стање милиције остало углавном исто, како је и планирано, око 1.500 војника.¹¹ Иако је Народна управа имала посебан ресор за милицију, није имала готово никакве надлежности над овом формацијом. И милиција и жандарми били су под њемачком командом и дејствовали по њемачким плановима.

Ван ових формација остало је преко 3.000 четника: код Војислава Лукачевића (већином из Васојевића) у Санџаку, односно код Албанца Пренк Цалија (Prenk Cali) у Врмоши, у Маслинама код Подгорице, затим у Љешанској нахији, у Бјелопавлићима и код Грахова.¹²

Међу њима је владало право расуло и дезоријентација. Некако су функционисале само команда Лимско-четничких одреда Ђорђије Лашића и команда Војислава Лукачевића у Санџаку. Лашић је, 16. октобра извијестио Лукачевића да су му „све јединице потпуно деморалисане“.¹³ А 20. октобра Лашићева команда је извијестила Врховну команду да Њемци нијесу ангажовали против партизана јаке снаге, четника овдје више не би било, јер се „нико није хтео борити, већ само бегати“. Њемци сад уништавају партизане. „Ми се

¹⁰ Четници су, у ствари, добили наређење да ступају у жандармерију, с тим да дају писмену изјаву да ће на позив одмах да се сврстају у четничке јединице (Зборник докумената, XIV, 3, 67, депеша бр. 1021 и 69, депеша бр. 681 и 683).

¹¹ Р. Пајовић, н.д., 411-427.

¹² Двадесетог јануара 1944. године Павле Ђуришић је извијестио да их има 3.800 (Зборник докумената, XIV, 3, 64, депеша бр. 644 и 67, депеша бр. 973).

¹³ Зборник докумената, XIV, 3, 47, депеша бр. 114.

извучимо и гледамо да смо позади њих (тј. Немаца - МЂ), да би искористили њихову борбу са комунистима и уништавање истих".¹⁴

Шест дана касније, Рудолф Перхинек, из ове команде, извијестио је Врховну команду да су Немци обећали националистима све талијанско наоружање осим артиљерије. Они немају ништа против циљева националиста, само да остану борци против комуниста.¹⁵

А кад су Немци били принуђени да напусте Беране, Андријевицу и Колашин, Лашић се повукао ка Подгорици. Врховну команду је извијестио за своју војску: „Ово је све јошфуља а не командована војска". Рудолф Перхинек, који се упутио у Санџак, јавио је Војиславу Лукачевићу да је повлачење Немаца „убило... потпуно морал наших".¹⁶

У каквом је стању Лашић стигао у Фундину надомак Подгорице, сведочи сам у писму мајору Величку Бојовићу: „Никада у оваквом положају нисам био. Опкољен спољним и унутрашњим непријатељима. Очајан сам... Изгубио сам живце. Жао ми је што нисам погинуо..." Једино је молио бога да се врати у Васојевиће и казни „све домаће изроде и издајнике". При том је навео у првом реду официре и интелектуалце који су сачекали комунисте. „Никакво оправдање нећу примати. Све ћу убијати" - пријетио је.¹⁷

Лашић је Врховној команди чинио и неке предлоге за постављења. Предлагао је пуковника Зарију Вуксановића мјесто Блажа Ђукановића, а Блажа Гојнића или Захарију Остојића мјесто Баја Станишића. Али је изразио задовољство кад му је у децембру јављено да у Црну Гору долази Павле Ђуришић,¹⁸ који се вратио из Немачке, одакле је, наводно, побјегао из интернације.

Иако је, у почетку, осуђивао Љуба Вуксановића, као непаметна човјека који не зна шта ради, Ђорђевић Лашић је тражио и користио његове услуге за контакте са Немцима од којих је тражио помоћ.¹⁹ Дража Михаиловић је такође настојао да се дистанцира од сарадње Вуксановића, а и својих људи, с Немцима, али је то, „као привремену" мјеру, док не „прође комунистичка опасност" ипак прихватио.

Крајем 1943. године, на заједничком састанку Лашића, Вуксановића и њихових сарадника у Подгорици, очевидно по налогу Немаца, одлучено је да се обједине све националистичке снаге у борби против народноослободилачког покрета, а крајем јануара 1944, на бази те одлуке, образована је заједничка команда оперативних трупа, са мајором Јовом Ђукановићем као командантом. Ђукановић

¹⁴ Исто, 32, депеша бр. 211.

¹⁵ Исто, депеша бр. 220.

¹⁶ Исто, депеша бр. 229 и 230.

¹⁷ Исто, 37, Писмо је упућено 25. новембра 1943.

¹⁸ Исто, 47, депеша бр. 125, од 3. новембра 1943. и од 22. децембра 1943.

¹⁹ Наведено Лашићево писмо мајору В. Бојовићу.

је тада приступио организовању пет одреда: Ловћенског, Зетског, Никшићког, Лимског и Санџачког и поставио им команданте, рачунајући да ће тако створити трупе од око 7.000 војника. Њемци су ипак националистичке јединице и даље углавном појединачно снабдијевали и користили у борбама.²⁰ Остале су тако напоредо Ђукановићева и Лашићева команда, па је створено неко „двовлашће“ националистичких снага. Заједничко им је било то што су сви сарађивали с Њемцима, а Лашићеве команданти су готово редовно тражили да њихово „постављање“ озваничи Њемцима непосредно потчињени Јово Ђукановић. И јавно су се називали само националистима. То је за Њемце било пријемчивије.

Павле Ђуришић је, из Санџака, 1. фебруара 1944. јавио Врховној команди да је стање у Црној Гори задовољавајуће. Али Лашић, из Подгорице, није дијелио то мишљење. Јавио је Дражи да је у Црној Гори прилична забуна. Њемци су одредили мајора Јова Ђукановића за команданта Црне Горе, Босне и Санџака, Дража, вјероватно друго лице, а Милан Недић ће, можда, Треће. Народна управа Лашићу Онемогућава рад, јер јој је трн у оку. Због тога је молио да се питање командовања најхитније ријеша.²¹

Дража је, пак Лашића наименовао за главног команданта за Црну Гору и Санџак, Павла Ђуришића за Црну Гору, а Војислава Лукачевца за Санџак.

Штаб 2. корпуса је цијенио да у Црној Гори, по градовима и неким околним селима, има око 8.000 четника, а отприлике још толико у Херцеговини и Санџаку. Он је, даље, цијенио да је четничка политика оставила знатног трага, да је поколебала морал дијела црногорског народа код којег је остварила свој утицај. То се нарочито манифестовало кроз учешће у четничким јединицама релативно великог броја најсиромашнијих сељака, који се, мјестимично, врло упорно боре против партизанских јединица.²²

Њихов утицај се осјећао и на извјесном дијелу новопридошлих бораца у партизанским јединицама, међу којима је било и аполитичних младих људи. Због тога се и инсистирало да се у тим јединицама појача идејно-политички рад и културно-просвјетна активност, како би се борци правовремено упознавали са свим војничким и политичким проблемима како међународног тако и унутрашњег живота. Повољном околностју је сматрано то што су старије јединице имале довољно искусних кадрова који су могли да одговоре тим новим обавезама.

²⁰

Р. Пајовић, н.д., 431-436 и 443-444.

²¹

Зборник докумената, XIV, 3, 74, депеше бр. 1459 и 1835.

²²

У извештају Централном комитету Комунистичке партије Југославије од 3. априла 1944, Покрајински комитет ове партије објаснио је да међу овим Црногорцима одбјеглим код окупатора има и оних који су под најцрњом окупаторско-четничком реакцијом помагали наше позадинце и у ствари били пријатељи народноослободилачког покрета. Они нијесу одбјегли због своје везаности за окупатора и „четничко-сепаратистичке коловође издаје“. Неки су пошли из страха од партизана, против којих су многи силом покретани; неки из страха од окупатора и четника, јер се боје да се слободна територија неће дуго одржати; неки опет из страха од наше мобилизације, у узалудној нади да их окупатор неће користити као војнике; али и због страха од глади, а било је и неправилних поступака наше војске на терену. Многи су се пак, повели за рођацима и пријатељима (Документи Централних органа КПЈ и НОБ и Револуције 1941-1945, Београд... књ. 16, бр. 152).

Највећи проблем су чиниле тешке економске прилике, због којих је комесар корпуса писао Врховном штабу: „Економске резерве у Црној Гори, Боки и Санцаку готово су потпуно исцрпљене и ми за кратко вријеме нећемо бити у могућности баш због тога разлога да се одржимо на овом терену.”²³